

De la percepció cognitiva a la percepció auditiva. L'evolució del verb *entendre* en català antic (segles XIII-XVI)¹

From cognitive perception to auditory perception. The evolution of the verb *entendre* in Old Catalan (13th-16th centuries)

Da percepção cognitiva à percepção auditiva: a evolução do verbo *entender* no catalão antigo (sécs. XIII-XVI)

Jordi Manuel ANTOLÍ MARTÍNEZ²

Resum: En aquest estudi analitzem el procés de canvi semàntic pel qual, en català antic (segles XIII-XVI), el verb *entendre*, partint d'un nucli semàntic de percepció intel·lectual, arribarà a esdevenir verb de percepció auditiva. En concret, constatem que en la llengua antiga aquest verb sols arribarà a semantitzar (a finals del s. XIV) la percepció d'estímuls lingüístics; així, doncs, no convergirà totalment amb el verb *oir*, a diferència del que ocorre amb altres evolucions romàniques de INTENDĒRE (en francès, en occità o en sard). Aquest estudi l'hem fonamentat en l'anàlisi dades de corpus lingüístics informatitzats i aplicant-hi els conceptes teòrics de la Invited Inferencing Theory of Semantic Change (TCSII) d'E. C. Traugott (2012) i el concepte d'evidencialitat.

¹ Aquest treball s'integra en el projecte de recerca «L'evidencialitat en català antic: estudi de corpus i acostament segons la gramàtica cognitiva», en el marc de la beca FPU12/05373 del Ministeri d'Educació del Govern d'Espanya i sota la direcció del prof. Dr. Josep Martines i Peres. A més, s'inclou en la matriu de l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA: <http://www.ivitra.ua.es>] (Ref. ISIC/2012/022) i en l'activitat dels projectes competius PROMETEOII/2014/018 (Programa Prometeu de la Generalitat Valenciana per a Grups d'Investigació d'Excel·lència en R+D, cofinançat pel FEDER de la UE), FFI2012-37103-FILO, IVITRA-IEC/PT2008-S0406-MARTINES01, PT2012-S04-MARTINES, GITE-09009-UA, USI-045-UA, VIGROB-125. Vull fer constar el meu agraïment al prof. Josep Martines, pels consells rebuts, i a la profa. Veronica Orazi i al prof. Jon Landa, que em van acollir a la Universitat degli Studi di Torino, on vaig poder acabar la recerca que presente en aquest article.

² Universitat d'Alacant (UA). E-mail: jordi.antoli@ua.es

Abstract: This study analyzes the process of semantic change by which the Old Catalan verb *entendre* developed from the 13th to the 16th centuries from a meaning based on intellectual perception to one implying auditory perception. In particular, this article shows that by the end of the 14th century the verb *entendre* had only semanticized the perception of linguistic stimuli and had not fused completely with the meaning of the verb *oir*, as was the case with the evolution of INTENDERE in other Romance languages (such as French, Occitan, and Sardinian). Our study has been based on data analysis of an electronic linguistic corpus using the concepts of E.C. Traugott's Invited Interfering Theory of Semantic Change (TCSII) (2012) and the concept of evidentiality.

Paraules clau: *Català antic* – Evidencialitat – *Inferència invitada* – Verb *entendre* – *Verbs de percepció auditiva*.

Keywords: Old Catalan – Evidentiality – Invited Inferencing – Verb *Entendre* – Perception Verbs – Auditory Verbs.

ENVIADO: 10.02.2015

ACEPTADO: 14.03.2015

I. Introducció. El verb *entendre* com a verb de percepció auditiva

I.1. El català en el context romànic

Els derivats romànics del verb llatí INTENDĒRE, a grans trets, es poden agrupar en dos grups; d'una banda, els que actualment codifiquen processos o estats mentals i que podríem fer equivaldre a 'comprendre'; i, de l'altra, les evolucions que codifiquen percepció auditiva i, doncs, substitueixen o conviuen amb els derivats d'AUDĪRE. Meyer-Lübke situa l'italià, el sard logudorès, el friülà, el català, l'espanyol i el portuguès en el primer grup, i en el segon esmenta l'occità, el francès i l'italià antic (*REW*, s.v. INTENDĒRE), tot i que també es coneix en alguns parlars italians actuals (p. ex. *DPiemontese*, s.v. *intende*: 'pervenir una cosa all'orecchio' *VNapolitano*).

En realitat, però, cal matisar que gairebé en totes les llengües romàniques (excepte el romanès), els derivats d'INTENDĒRE han desenvolupat –en graus diversos– el valor auditiu. És el cas d'algunes de les llengües iberoromàniques: l'aragonès (*Endizê*), l'espanyol (*DCuervo*, s.v. *entender*, 2a; es considera gal·licisme; el *DCECH* no recull aquest valor) i el portuguès (*DMichaelis*, s.v.

entender, 5); no l'hem trobat en asturià. Val a dir, amb tot, que la importància d'aquest significat s'ha de matisar pel fet que sovint és propi de la llengua antiga i poc freqüent. Una situació diferent és la del sard (*DLSarda*, s.v. *intèndhere*), llengua en la qual *intèndere* «è l'unico verbo usato in Sardegna per 'udire, sentire'» (*DEWagner*, s.v. *intèndere*); *sentire* també existeix, però no desenvoluparà el valor auditiu (*DEWagner*, s.v. *sentire*).

Finalment, també el verb català *entendre* codifica la percepció auditiva. Aquest significat és propi de la llengua antiga; en recullen exemples diccionaris històrics i etimològics de la llengua: el *DCVB* (s.v. *entendre*, II.4), el *DFarauco* (s.v. *entendre*) o el *DECat* (s.v. *tendre*). En català contemporani, seguint Coromines, l'ús d'*entendre* amb aquesta accepció és un gal·licisme, a diferència de la llengua antiga (*DECat*, 405b, 47-55). Cal matisar que actualment el català de l'Alguer sí que coneix aquesta accepció d'*entendre* (*DCVB*, s.v. *entendre*, II.4.a; *DDLC*, s.v. *entendre*, 16b; *DAlguerès*, s.v. *entendre*, 1),³ que podria ser una evolució patrimonial, tot i que el fet que el verb sard (*DLSarda*, s.v. *intèndhere*) presente també aquest significat podria haver-ne contribuït a la conservació i desenvolupament en la variant algueresa del català. Quant al català general, s'ha d'apuntar que la locució *tenir entès*, viva en la llengua actual, té un valor proper al de la percepció auditiva, i assenyala discurs reportat en general (*DDLC*, s.v. *entendre*, «tenir entès», 1).

A diferència del que ocorre en francès, llengua en la qual *entendre* ja ha codificat el valor auditiu en la llengua antiga (el *TILF*, s.v. *entendre*, étymologie, data el primer exemple vers l'any 1050; veg. també *DGodefroy*, *DÉCT*), en català, d'acord amb les dades que tenim, el valor de percepció auditiva no el trobarem clarament fins als s. XIV i XV. Aquesta circumstància ens permet disposar d'un conjunt nodrit d'exemples, obtinguts del *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Antic* (*CIGCA*; 1696 exemples en total) que farà possible resseguir amb detall el procés de canvi d'aquest verb, que culminà amb la codificació de la percepció auditiva.

³ Fins i tot, en alguerès pot expressar percepció sensorial en general, excepte visual: «entendre una olor» (*DCVB*, s.v. *entendre*, II.4.a).

1.2. De la noció de 'tensió' a la de 'adquisició de coneixement'. Estat de la qüestió i hipòtesi de treball

El *DMF* (s.v. *entendre*, I-III) sistematitza en tres els grans nuclis semàntics del verb *entendre* en francès medieval; són la 'idea de tensió' –el valor etimològic–, la 'idea d'intel·lecció' i la 'idea de percepció o d'adquisició de coneixement'. Aquests mateixos nuclis, més o menys explícits i amb una ordenació més o menys similar de les accepcions que els integren, es poden identificar en altres diccionaris històrics de les llengües romàniques (cf. per al català el *DCVB*, per a l'occità el *Lexique Roman*, per a l'italià *VCrusca* o per a l'espanyol el *DCuervo*). Quant als vincles entre aquests nuclis, és clar que de la 'idea de tensió' deriva, per especialització, la 'idea d'intel·lecció' partint de contextos en què allò que s'adreça és l'atenció o el pensament a alguna cosa (ja presents en llatí clàssic; *DShort&Lewis*, s.v. IN-TENDO, II.B.2). En canvi, no hi ha tant de consens sobre l'origen dels sentits agrupats al voltant de la idea de 'adquisició de coneixement' i, en concret, del significat de percepció auditiva –el que ens ocupa. Dels diccionaris i estudis consultats se'n desprenen dues explicacions:

A) Una primera proposta consisteix a considerar que el nou nucli de 'adquisició de coneixement [adreçant els sentits a alguna cosa]' deriva del significat primer 'atendre' i, doncs, en paral·lel al nucli de percepció intel·lectual. És la proposta que es desprèn dels grans diccionaris històrics del l'italià (*GDIU*, *VCrusca*), que incorporen les definicions següents referint-se al verb *entendre*: 'Rivolgere una facultà sensoriale, in partic. l'udito o la vista, a un determinato oggetto; udire, porgere ascolto, tendere l'orecchio; fissare gli occhi' (*GDIU*, s.v. *intendere*, 1; recull la idea d'adreçar un sentit per adquirir coneixement) o 'Apprendere con lo'ntelletto, e pigliar con la mente, ascoltando, o leggendo' (*VACrusca*, s.v. *intendere*; sota la idea d'adquirir una informació, engloba la inferència i el discurs reportat). Més explícit a l'hora de fer aquesta proposta és, en espanyol, el *DCuervo*, que, sobre *entender*, afirma que «etimològicamente significa 'aplicar el ánimo a una cosa, de donde se pasa a 'prestar atención', 'percibir con los sentidos o el entendimiento' y de aquí a 'comprender', 'saber' u 'opinar'», de manera que l'autor incorpora una accepció 'advertir o percibir una cosa con los sentidos' (s.v. *entender*, 2a) on inlou els exemples en què el verb és sinònim d'*oir*. I és també la proposta que

implicantment fa el *DDuCange*, que recull en una mateixa accepció els significats 'atendre' i 'oir': 'Attendere, audire' (s.v. INTENDERE, 2).⁴

B) Una segona hipòtesi planteja la possibilitat que el valor auditiu derive del de percepció intel·lectual. Aquesta proposta la recull el *DGRobert* (s.v. *entendre*) i, d'aquest, es reprèn sovint quan es parla de l'origen del valor auditiu del verb francès *entendre*. En concret, se suggereix l'evolució següent: 'tendir cap a (en el sentit físic i moral)' > 'adreçar l'atenció cap a' > 'comprendre' (sentit dominant fins al s. XVII) > 'oir' (per extensió).

L'evolució d'*entendre* en català antic, atesa la cronologia més tardana del canvi que donarà lloc al valor auditiu, ens forneix d'arguments per a guiar-nos en aquesta disjuntiva i bastir una proposta diferent. Val a dir que no aspirem a donar compte de la resta d'evolucions romàniques del verb INTENDĒRE, tot i que l'explicació que proposem no ens sembla, d'entrada, inviable per als altres casos.

1. En català, *entendre* no codificarà la percepció d'un so no lingüístic, a diferència del francès o de l'occità; així ho recull el *DCVB*: 'sentir, oir una cosa percebent-ne el sentit'. La percepció auditiva d'un estímul no lingüístic és, en el període, pròpia dels verbs *sentir* i *oir*. Com veurem més avant, sols en alguns exemples tardans i amb un cert grau d'ambigüitat és possible aquesta interpretació sensorial. També en francès antic (veg. els exemples del *DGodéfroy*, s.v. *entendre*) es dona aquesta distinció, que s'esvairà en francès mitjà, 1330-1500 (vegeu *DMF*, s.v. *entendre*, III.A.1: 'L'objet de la perception est un bruit, un son quelconque'). Sobre la sinonímia en fr. medieval entre *oir* i *entendre*, Picoche afirma que:

[...] cette synonymie n'est que de rencontre. La polysémie de *entendre* nous invite à voir en lui un verbe strictement intellectuel et abstrait, dont l'objet peut être un phénomène sonore mais seulement en tant qu'il est interprétable, alors que l'interprétation est étrangère au sémantisme de *oir*, verbe de sensation et de

⁴ La lectura dels exemples que incorpora l'accepció revela que, en realitat, no es tracta de casos en què el verb codifique la percepció auditiva pròpiament; són contextos d'atendre' en què es presta atenció a un discurs (es focalitza, doncs, l'atenció, no la percepció auditiva); més apropiada és la definició que incorpora el *DNiemeyer* (Lexicon Minus): 'écouter, prêter l'oreille à qq'un'. Col·locacions com les que cita el *DDuCange* (*intende mihi, Intende orationi meae, Intende deprecationem meam*) les retrobem en cat. antic i en aquest estudi les hem considerat dins de la 'idea de tensió'.

perception, dont l'objet, strictement concret, ne peut être qu'un phénomène sonore. (Picoche, 376)

Si pressuposem, doncs, que les llengües romàniques que desenvolupen el valor auditiu seguiren un procés paral·lel, el català sols assolí la primera fase del procés, mentre que d'altres llengües culminaren el procés quan *entendre* passà a codificar la percepció de qualsevol estímul auditiu i no sols de natura lingüística: és el cas del francès (*TILF*, s.v. *entendre*, I.A.) i el sard (*DEWagner*, s.v. *intèndere*; *DLSarda*, s.v. *intèndhere*) i, en menor mesura, de l'occità (*DCantalausa*, s.v. *entendre*) i de l'italià (veg. els exemples de *GDIU*, s.v. *intendere*, 1; podria tractar-se d'un ús literari).

En resum, el verb *entendre*, en cat. de forma absoluta i en fr. o it. en els primers estadis de la llengua antiga, imposa com a restricció a l'estímul percebut que ha de tenir una natura lingüística. En tant que aquesta restricció no la trobem en la construcció de partida, ens hem de qüestionar la viabilitat d'una evolució per especialització del tipus 'atendre' > 'adreçar l'oïda' 'adreçar l'intel·lecte', etc.

2. En segon lloc, com veurem amb més detall al punt 2, el català ha conegut en la fase medieval un significat de 'adquirir notícia' –per tant, un coneixement indirecte però diferent a l'inferencial– (*DCVB*, s.v. *entendre*, II.5). Aquest significat, que queda dins del nucli de 'adquisició de coneixement', tenia abast romànic i el constatem en altres diccionaris històrics, com és el cas de l'italià (*GDIU*, s.v. *intendere*, 2: 'Apprendere (una notizia, un fatto, una circostanza); venire a conoscenza, esserne informato'). El valor de percepció auditiva –d'un estímul lingüístic– en català, que trobem clarament diferenciat en el darrer terç del s. XIV, resulta de l'especialització semàntica d'*entendre* amb aquest significat d'adquirir notícia. Per tant, una evolució del tipus 'adquirir coneixement intel·lectualment' > 'adquirir coneixement mitjançant l'oïda' que apunta el *DGRobert* trobaria alguns problemes 1) que obvia una passa intermèdia que és 'adquirir notícia'; 2) que la informació que introdueix *entendre* amb aquest significat es pot interpretar contextualment que ha estat obtinguda per la lectura, l'oïda i, en general, per una via no sensorial, però no es pot interpretar que la informació és resultat de la inferència. No hi ha, doncs, una frontera difusa entre tots dos nuclis semàntics, la qual cosa fa difícil que hi vegem una evolució per aquesta via. D'altra banda, i ara des d'una perspectiva teòrica, el pas directe d'un significat com 'comprendre', que

implica un processament mental de la informació, a un significat com 'oir', que assenyala un origen extern de la informació, infringeix la tendència de la subjectivació (Traugott 2010).⁵

3. Una tercera possibilitat, la més plausible segons el nostre parer i que es fonamenta en la realitat que constatem en català, és que, com proposa el *DGRobert*, el nucli 'adquirir coneixement' evolucione de la noció de 'percepció intel·lectual', però no directament, sinó des d'un significat derivat que semantitze l'estat mental resultant de la percepció intel·lectual i, per extensió, la idea de 'tenir coneixement' sense restricció de font ('saber', 'opinar', 'creure'). Aquest significat estatiu és present en català antic; Coromines (*DECat* 405b, 31-38) el defineix com a 'tenir entès, ser de parer' i el qualifica de «no menys antic» i «continuació directa del sentit llatí més general»; aporta, com a exemple, un text de Francesc Eiximenis «Dix un dels ciutadans [...] que si la ciutat no usa de les leis de la enforçada [...] molt podria menyscabar [...]. *Entenets-bo* vós, en Ciudadà?». Tot seguit recollim alguns altres exemples del nostre corpus en què *entendre* codifica la idea de 'tenir coneixement': en [1A] queda manifest pel fet que s'oposa *entendre* a *ignorar*; en [1B] i [1C] introdueix una creença.

[1A] Amable fil, axí con tu pots ton cors moure de ·I· loch en altra, enaxí te ànima pot moure tes cogitacions de ·I_a· coza en altra, e amant ·I_a· coza e airant altra. En aquest moviment de què yo parla à molts diverses moviments, cor la memòria se mou de membrar a oblidar, e d'ublidar a membrar; e l'enteniment és mogut de **entendre** a innorar, e de innorar a entendre; e volentat és moguda de amar a desamar, e de desamar a emar. (Ramon Llull, *Doctrina pueril* [s. XIII], 257, 10)

[1B] [Sobre Jesucrist] "Hun hom ha en tal ciutat vostra, que **entench** que resuscitarà vostre fill" (Vicent Ferrer, *Sermons* [s. XIV], 61, 1)

[1C] –Jatssia –dix ell- que algun feel cristià no dege (ne, si savi és, puxa) morir soptat, per tal com tostemps, pensant que la mort li és prop, deu esperar aquella, no solament a cascuna hora mas cascun moment, emperò, pus **entens** que la mia és stada sobtosa, daré't raó per què és stada aytal. (Bernat Metge, *Lo Somni* [1398], 122, 20)

⁵ És una observació propera a la que fa E. Sweetser, que creu que l'evolució semàntica del francès *entendre* és una excepció de la regla de l'evolució semàntica segons la qual el canvi va del concret a l'abstracte, del físic al mental (Sweetser 1990, 35).

No és una proposta tan remota des del moment que en diverses llengües romàniques trobem sentits associats a la idea de 'tenir coneixement' (*GDIU*, s.v. *intendere*, 6: 'sapere', 'conoscere'); també el recull el *DCuervo*: «de la misma idea de 'observar intel·lectualment' se pasa a la de 'pensar, juzgar, opinar'» (s.v. *entender*, 5), i el constatat en espanyol del Segle d'Or.

Llavors, l'enunciació d'una informació no marcada quant a la font de la informació –com en els exemples anteriors– possibilitaria, en alguns contextos, la reanàlisi del verb: el receptor pot inferir que la informació procedeix de la lectura o de l'audició; la culminació de la reanàlisi comportaria la reinterpretació del verb com un assoliment –i no com a estat–, fet que es tradueix en la selecció de temps de perfet.

En les pàgines que segueixen ens centrarem ja a explicar el sorgiment, en català medieval, del significat de percepció auditiva. En un primer punt (2) farem una panoràmica de l'estructura del verb *entendre* en català antic. Tot seguit proposarem quin degué haver estat el procés de sorgiment del valor auditiu (3-5) i perfilarem els límits d'aquesta evolució cap a la percepció auditiva, esbrinant fins a quin punt *entendre* arribà a codificar en català medieval la percepció d'un estímul no lingüístic. Finalment, en el punt (6) presentarem una resta d'aquest significat amb el verb *entendre* en català actual: la locució *tenir entès*.

Per a fer-ho, aprofitarem les eines teòriques de què ens forneix la Lingüística Cognitiva i la Gramàtica de Construccions basada en l'ús d'acord amb la proposta de Traugott i Trousdale (2013). En concret, provarem de reconstruir el procés de canvi construccional d'acord amb les fases descrites per Traugott i Trousdale (2013, 91-93), aplicant-hi els conceptes de *context pont* i *inferència invitada* integrats en la Invited Inferencing Theory of Semantic Change (TCSII) de Traugott (2012), seguint el model d'estudi semasiològic en diacronia que, en català, ha conreat el prof. J. Martines (per exemple, quant als verbs *estimar* i *esmar*, vegeu Martines 2013 i en premsa). Així mateix, recorrerem al concepte evidencialitat, referit a la categoria semàntica de recursos que aprofiten per a marcar, en el discurs, la font de la informació enunciativa, per a perfilar les diferències semàntiques entre els significats que estudiem i per a explicar els processos de canvi constatatats (seguim, en aquest sentit, un concepte ampli de l'evidencialitat que defenen investigadors com Cornillie o Squartini, 2001 i 2008, entre d'altres).

II. Estructura semàntica de *entendre* en català antic

Com es pot comprovar en la Taula I, si recuperem per al català els tres grans nuclis semàntics que perfilava el *DMF* per al verb *entendre* en francès mitjà ens adonarem que, dels tres, destaquen per la freqüència la noció de 'tensió' i la de 'intel·lecció', amb un pes percentual global en cat. antic de 31,1% i 50,1%, respectivament. L'oscil·lació que s'observa en les dades, amb el creixement percentual del significat de 'tensió' i el descens de l'intel·lectiu podria estar condicionat per la constitució mateixa del corpus textual consultat (aquest valor és molt freqüent en epistolari oficials i, en general, en literatura juridicoadministrativa i en tenim una mostra ben nodrida al s. XV). Més lluny queda la noció de 'percepció o d'adquisició de coneixement', amb un 18,8% del total d'exemples.

Taula I. Casos del verb *entendre* ordenats diacrònicament segons els significats que pren.

SEGLES	Tensió		Intel·lecció		Adquirir coneixement		TOTAL
s. XIIIa	0	0%	13	81,25%	3	18,75%	16
s. XIIIb	41	9,8%	325	77,6%	53	12,6%	419
s. XIVa	39	34,8%	47	42%	26	23,2%	112
s. XIVb	127	31,6%	179	44,5%	96	23,9%	402
s. XVa	150	42,4%	110	31%	94	26,6%	354
s. XVb	83	44,9%	70	37,8%	32	17,3%	185
s. XVIa	13	39,4%	18	54,5%	2	6,1%	33
s. XVIb	75	42,89%	88	50,3%	12	6,8%	175
TOTAL	528	31,1	850	50,1%	318	18,8%	1696

Aquests grans nuclis semàntics, al seu torn, es poden subdividir en significats més concrets: la noció de 'tensió' –valor etimològic, ja present en llatí clàssic (*DShorté&Lewis*, s.v. INTENDO)– engloba les nocions 'atendre' i 'intentar' (*DCVB* s.v. *entendre*, I.1 i I.2), exemples [2A] i [2B], respectivament.

[2A] **Entès** en ela molt lo bisbe, axí que no's jaquia de gardar la cara d'ela ni la sua belea, de la qual era mout meravelat. (*Vides de Sants Rosselloneses* [s. XIII], 37, 19)

[2B] E, la cort passada, nós estàvem en Leyda, vench-nos missatge de València que tot lo poble de València generalment s'era aünat e que havien enderrocats alberchs molts d'alguns prohòmens de la vila, contra la seyoria nostra, e molts d'altres mals feyts; e, encara, haguem ardit qu'En Miquel Pèriç, ab gran

companya de peons, **entenia** de barrejar alguns logars de sarraïns del dit regne de València. (Jaume I, *Llibre dels fets* [s. XIII], 395, 10)

Per la seua banda, la noció de 'intel·lecció' agrupa els significats 'percebre amb la intel·ligència' (exemple [3A]: s'hi fa una interpretació de les paraules diferent a la volguda pel locutor), 'tenir coneixença clara d'una cosa' (exemple [3B]), 'percebre clarament el sentit d'una cosa' (exemple [3C]: implica assolir el significat darrer que vol transmetre el locutor) i 'opinar' (exemple [3D]) que recull el *DCVB* (s.v. *entendre*, II.1, II.2, II.3 i II.6).

[3A] E com en Ramon Dezplà [...] viu que ell no era en lo memorial dels qui devien ésser elegits en síndichs, squivà's fort e començà de dir: «U de plagues de Déu, e no som encara fora d'aquestes oradures que no s'ich à fet memorial sinó de hòmens qui són stats consellers, e tant bon hom hic ha que podíeu metra en memorial; no ich és mossèn Johan de Mijavila, mossèn Bernat Miquel, mossèn Bertran Torró e d'altres bons hòmens ciutadans honrats». E los del consell **entengueren** prou clarament com dix «e d'altres bons hòmens» que'u deya per sí mateix. (Jaume Safont, *Dietari o llibre de jornades* [s. XV], 75, 21)

[3B] E adoncs En Dacià [...] manà cridar per la ciutat que vengessen totz a él, per so que veesen En Georgi sacrificar. [...] [Sant Gregori] s'aginolà, e pregà Déus que destruís lo temple ab les ýdoles [...]. E mantenent foc devalà del cel qui cremà lo temple ab les ýdoles e ab los preveres, e obrí-sse la terra, qui deglotí totes les lurs relíquies. [...] E quant En Dacian ausí dir so que Sen Georgi avia feyt, él féu a sí amenar Sent Georgi, e dix-li: —¿Quins són los teus déus ni·ls teus encantamens de tu, home malvat, qui tan gran ausar às feyt?—. E Sent Georgi li dix: —No creses, rey, així ésser con tu dius. Fé so que eu fas, e veyes-me sacrificar altra vegada—. Per què el rey dix: —Bé **entén** lo teu engan, que·m fasses absorbir a la terra, ayxí con às feyt fer lo temple e·ls déus meus!—. (*Vides de Sants Rosselloneses* [s. XIII], 417, 6)

[3C] Ara, zo dix Nostre Sèiner Jhesu Christ als seus diciples, nós entrarem en la lancejad e pugad en crod e coronad d'espines —e al terzer dia resuscitarà. E ·ls diciples de Nostre Seinor no **enteneren** ad aqela hora les paraules qe él los dizie de la sua passió e de la sua ressurecció, entrò al dia qe éls videren e conogren com él ó ac dit. (*Homilies d'Organyà* [s. XIIIa], 120, 2)

[3D] —Lunya tota paor de tu, car jo só aquell que·t penses. / Quant jo l'hoý parlar, conegu'í tantost; puys, tremolant diguí: —O senyor! Com sóts vós açí? E no morís l'altre dia? / —No morí —dix ell-, mas lexí la carn a la sua mare e retí l'esperit a Déu, qui·l me havia donat. / —Com, l'esperit? —diguí jo— / No puch creure que l'esperit sia res ne puxe tenir altre camí sinó aquell que la carn té. /

–E donchs, çquè **entens** –dix ell- que sia jo? No saps que l'altre dia passé de la vida corporal en què era? / –Hoït ho hé dir –responguí jo–, mas ara no ho crech; car si fóssets mort no fórets açí (e **entén** que sóts viu). (Bernat Metge, *Lo Somni* [1398], 58, 8 i 11)

La noció de 'percepció o d'adquisició de coneixement', per la seua banda, agrupa els significats 'adquirir notícia' (exemple [4A]) i 'sentir, oir' (exemple 4B; *DCVB* s.v. *entendre*, II.4 i II.5); exemples. Val a dir que en cat. actual, el valor genèric 'adquirir notícia' ha desaparegut i sols es conserva en la locució *tenir entès* (vegeu punt 6).

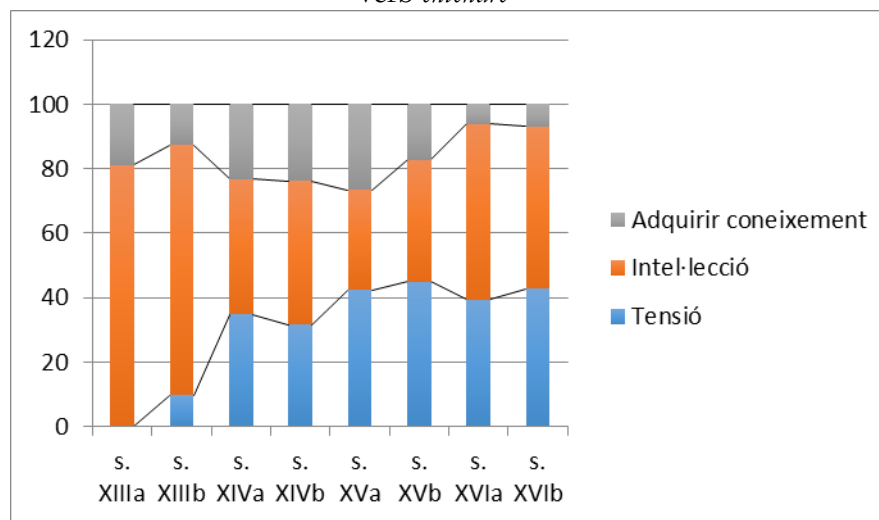
[4A] E·nchara nos fan nostros amigs **entendre** que en les terres hermes t e·ls boschs he·n les garriges podem's pendre domenges e laurazons per razó per zo quan achel chastel és franch alod de la mesó, e totes les regalies, e rres no n' í à donad a negú chavaller la mesó [...]. (*Queixes dels templers de Barberà* [s. XIIIa], 85, 27)

[4B] Quant los missatgers **enteseren** les paraules del apostoli [...]. (Desclot [XIIIb], apud *DCVB*, s.v. *entendre*, II.4)

Si ens fixem en les xifres, ens adonarem que en el període estudiat els sentits lligats a la noció de 'tensió' etimològica (*tenir intenció, atendre*) continuen mantenint un pes notable en el període (31,1% total, oscil·la entre un 9,8% i un 44,9%). Els sentits lligats a la noció de 'intel·lecció', per la seua banda, oscil·len entre 31% i el 81,25%, amb un 50,1% del total. El que realment ens interessa és, però, destacar el pes relatiu i l'evolució que té en el període la noció de 'adquirir coneixement'.

Si hi parem atenció (vegeu la Figura 1), tot i que la representació d'aquests sentits és més modesta que en els casos anteriors, viu un procés d'expansió en l'ús –de la mà d'una expansió semàntica, com veurem en el punt 3– que culminarà en la primera meitat del s. XV i que comportarà que en aquest moment s'arribe a duplicar amb escreix el pes percentual (26%) respecte del que tenia en el s. XIIIb (12%), amb un creixement sostingut. Des d'aquest moment s'inicia una caiguda igualment sostinguda i més brusca durant el s. XVb que reduirà durant el s. XVI la presència d'aquest nucli semàntic al 6% (20 punts de diferència amb una diferència de 50 anys). En el punt 3 aprofundirem l'anàlisi d'aquestes dades.

Figura 1. Pes relatiu, en diacronia, de cadascun dels tres valors semàntics del verb *entendre*

III. El verb *entendre* com a verb de percepció d'estímuls lingüístics

Quan pren el significat 'adquirir notícia', *entendre* es pot caracteritzar com a verb esdevenimental que, en concret, codifica un assoliment, és a dir, una situació no durativa i culminativa (Pérez Saldanya, 2608), en aquest cas un canvi d'estat mental (es passa de no tenir a tenir coneixement d'alguna cosa). El que realment és distintiu, però, és el tipus d'informació que introdueix. En els exemples [5A-B], 'que no era bé establert de vianda' i 'que suficiència de blat és haüda', respectivament, es tracta d'un coneixement reportat: una informació objectiva (en tant que no deriva de la inferència), indirecta (en tant que no se'n té coneixement sensorial directe) i externa (en tant que la informació no s'origina en el subjecte). Fem servir la caracterització de les categories evidencials (definides per Willett 1988, 57) que vam presentar en un treball anterior (citada en la bibliografia) i que resumim en la Taula II.

[5A] E puyz lo rey de Franssa hach de concell que combatés lo castell de Lers, per ço car ell **havia entès que no era bé establert de vianda**; e tramès-hi ·VII· m· cavallers e ben ·L· m· hòmens da peu [...]. (Bernat Desclot, *Crònica* [s. XIII], 39, 18)

[5B] [...] havem tractat e tractam assíduament que blat puscam haver de les parts de Sibília, en les quals -loat e beneÿt sia el nom de Déu- **havem entès que suficiència de blat és haüda** [...]. (*Epistolari de la València Medieval* [s. XIV], 79, 15)

Taula II. Caracterització de les subcategories de l'evidencialitat

Tipus d'evidencial	Font	Mode	Origen
D'informació reportada	objectiva	indirecta	externa
D'informació percebuda	objectiva	directa	personal
D'informació inferida	subjectiva	indirecta	personal

D'aquesta manera, ja des del s. XIII *entendre* és, en català, un sinònim –parcial– de verbs com *sentir* o *oir*. Ho és sols parcialment en la mesura que *entendre* funciona com a hiperònim, atès que semànticament no s'especifica si el mitjà pel qual ha arribat la informació és auditiu o qualsevol altra via que permeta l'assumpció d'una informació objectiva, indirecta i externa (aquesta diversitat de fonts es manifesta en l'exemple [6]).

[6] Molt car e molt amat fill: Ab no poch desplaer **havem entès per clamors diverses, axí per letres com per altra manera**, algunes violències e robaries, sobries e ultratges qui's fan per la gent que és ab vós (*Epistolari de Ferran I d'Antequera* [s. XV], 596, 8)

A l'hora d'assenyalar la font de la informació, doncs, *entendre* funciona com a marcador genèric del discurs reportat i el podríem considerar sinònim de *saber*, que també presenta, des del cat. antic, un valor esdevenimental (*DCVB*, s.v. *saber*, II.2: 'adquirir coneixença (de tal o tal cosa)'):

[7] E estant ell en aytal deport e plaer, los sarrajns del regne de València, qui ab ell eren en treves e en pau, se alsaren con **saberen** que'l dit senyor rey los era luny [...]. (Ramon Muntaner, *Crònica* [s. XIV], c. 10)

Aquesta semblança amb *saber* –i, alhora, la distància respecte dels verbs de percepció auditiva com *oir*– es manifesta també en el fet que, quan es vol explicitar l'emissor de la informació reportada, es recorre a un adjunt introduït per la preposició *per*. Aquest adjunt assenyala el mitjà, la via per la qual la informació arriba al locutor:

[8] Avem **entès per en Jacme de Vails**, draper e ciutadà de València, e per lo procurador del dit en Jacme, que és a vós estat request e demanat que en alguns béns d'en Berenguer Escolà e de na Prous, muller sua los quals béns són en la

vostra jurisdicció, dejatz menar a exsecució una sentència donada per lo dit en Jacme e contra lo dit Berenguer Escolà e na Prous, sa muller, per en Valentí de Falchs, (*Clams i crims a la València medieval* [s. XIII], 151, 14)

Aquest fet manifesta que, quant a l'estructura argumental, *entendre* es comporta com el verb *saber* quan es realitza com a verb esdevenimental i, com en el cas del verb *entendre*, assenyala l'assoliment d'un estat mental (he sabut X).

IV. El sorgiment del valor auditiu

Com acabem de veure, en català antic *entendre* podia significar 'adquirir coneixement' i, doncs, funcionava com un evidencial de discurs reportat genèric. Perquè es pogués especialitzar com a verb de percepció d'un discurs lingüístic, d'acord amb les propostes teòriques de Traugott (TCSII, 2010) i Traugott i Trousdale (2013), degueren existir uns contextos pont l'ambigüitat dels quals convidés a inferir el nou sentit. Des d'aquesta perspectiva, hem classificat els exemples de què disposem es tres categories:

a) Aquells que no poden ser context pont atès que no s'hi pot interpretar que el mitjà de coneixement siga l'oïda; pot ser la lectura (exemple [9A]) o d'altres com la inspiració divina (exemple [9B]).

[9A] “Sènyer meu, faç-vos saber que som sana, alegra no som gayra entrò fins que veja la vostra cara. Sènyer meu, faç-vos assaber ... he reebuda una letra [...]. **Entès he**, sènyer meu, que vós vos volets desexir de...; plàcia a Déu fort febra sia qui ·m prenga anans que vós vos vullats desexir de mi. (*Procés criminal contra Antònia Marqués* [s. XIV], 14, 17)

[9B] E lo dit sant apòstol, per spiració del Sperit Sant, **entès** les dites paraules que·l dit jove havie dites, e acostà's al jove, lo qual jove portave una balesta. (Francesc Exemplis, *Dotzè del Crestià* [s. XV], 347, 13)

b) Aquells en els quals, atesa la falta d'informació que hi ha sobre la font del coneixement, és possible una interpretació en clau auditiva i, doncs, podrien haver funcionat com a contextos pont. Al seu torn, aquests contextos pont es poden classificar segons si no es defineix la font (i, doncs, podem interpretar diferents mitjans d'accés al coneixement, a més de l'auditiu; exemple [10A]) o si contextualment queda clar l'accés auditiu de la informació.

[10A] Idus junii . Comparech denant en Sanxo Loarre, justícia de València, na Hisabeu, muller que fo d'en R. Dalmau, e dix protestan que com ella **aja entès** que la justícia faça vendre e subastar unes cases d'en Fferrer, pelicer, les quals són en la parròchia de Sent Martí, a instància e a demanda d'alcuns creadors del dit en P. Fferrer [...]. (*Clams i Crims a la València medieval* [s. XIII], 110, 34)

[10B] Quant cels de la host ho viuren, meseren mans a cridar: –A armes, cavalers! Que ·ls cavalers del castel se ·n van!–. E el rey, qui assò hac entès, va pendre ses armes, e muntà a caval e comensà a córrer après d'èls [...]. (Bernat Desclot, *Crònica* [s. XIIIb], 43, 5)

c) Finalment, hem afegit una darrera columna en què comptabilitzem aquells exemples en què el verb codifica en exclusiva la percepció auditiva i no l'adquisició genèrica de coneixement (exemple [11]).

[11] [...] determinà dita siutat que dins sis dies ab veu de pública crida que tots los genovesos que ·s trobaven dins dita siutat que buydassen d'ella [...]. Però, après, **entenguí a dir**, s' és vist axí per obre que los genovesos, com són gent de biaxos y molt rics, àn fet callar ab presens y sotamans las persones del Consell de Sent que instaven més assò y axí·s creu, pus no tingué afecta dita determinasió [...]. (*Memòries de Jeroni de Saconomina* [s. XVIb], 210, 30)

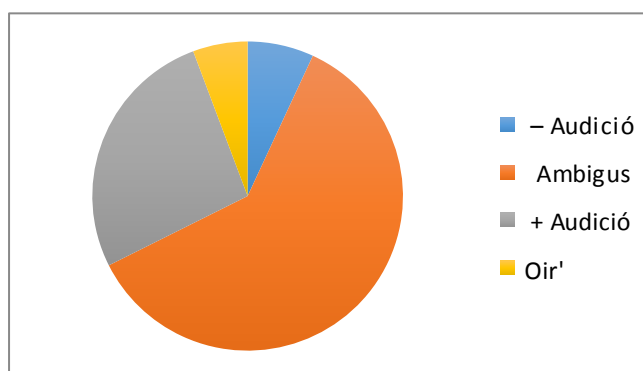
En la Taula III ordenem els casos del verb *entendre* amb el valor 'adquirir coneixement' i 'oir' d'acord amb les possibilitats interpretatives que ofereixen. Diferenciem entre els exemples corresponents al significat 'adquirir coneixement' i aquells que clarament tenen el significat 'oir'. Del primer grup, distingim entre aquells exemples que no poden fer de context pont perquè és clar que la font no és auditiva (no 'oir'), els contextos ambigus i els que sols pot interpretar-se que la font és auditiva (sols 'oir').

Taula III. Casos del verb *entendre* ordenats diacrònicament d'acord amb les possibilitats interpretatives que ofereixen

Segles	'Adquirir coneixement'						'Oir'	Total	
	No 'oir'	Ambigus		Sols 'oir'					
s. XIIIa	-	0%	3%	100%	-	0	-	0%	3
s. XIIIb	3	5,7%	15%	28,3%	35	66%	-	0%	53
s. XIVa	2	7,7%	14%	53,8%	10	38,5%	-	0%	26
s. XIVb	7	7,3%	73%	76%	12	12,5%	4	4,2%	96
s. XVa	8	8,5%	68%	72,3%	14	14,9%	4	4,2%	94
s. XVb	2	6,25%	17%	53,1%	9	28,1%	4	12,5%	32
s. XVIa	-	0%	1%	50%	-	0%	1	50%	2
s. XVIb	-	0%	2%	16,6%	5	41,7%	5	41,7%	12
TOTAL	22	6,9%	193	60,7%	85	26,7%	18	5,7%	318

Com queda clar en la graella anterior, els contextos pont que podrien haver permès la reinterpretació del verb *entendre* com a verb de percepció d'estímuls lingüístics són majoritaris, i ho són de forma aclaparadora: si, del conjunt del període estudiat, sumem els percentatges dels contextos ambigus, dels que sols es poden interpretar amb l'audició com a font i d'aquells en què el verb clarament significa 'oir', tenim un 93,1% del total d'exemples (vegeu Figura 2).

Figura 2. Total de casos del verb *entendre* ordenats d'acord amb les possibilitats interpretatives que ofereixen

Els primers exemples que hem trobat del valor auditiu són del segle XIV, en la *Crònica* de Ramon Muntaner i en sengles epistolars dels anys 70:⁶

⁶ Trobem altres exemples anteriors en què *entendre* col·loca amb l'infinitiu *dir*; ara bé, semànticament verb en aquests casos és diferent i sovint pren el significat 'tenir intenció': «[...] per les quals rahons damunt dites e per moltes d' altres que a avant **entenem a dir e a**

[12A] [...] et comensaren a cridar: –Via fora! A armes! Armes! Sí que·l senyor imffant, qui u **entès**, qui dormia en espatleres, va·s lassar lo capell de ferre e posar l'escut al coy; et ell fahia estar tots temps ·II· cavayls seus ensellats, e tantost muntà en la ·I·. E·l primer qui fo a la porta del setge fo ell [...]. (Ramon Muntaner, *Crònica* [s. XIV], 575, 13)

[12B] Car germà. Fas-vos saber qu'è **entès a dir** que ·l senyor rey e la senyora reyna s'ich ixen, e la senyora reyna que se ·n va a Ssexena, e segons que **hé entès a dir** la senyora reyna ha desitg que veja la senyora comtessa e que li enviarà a dir que la senyora comtessa vinga a ella (*Cartes d'una catalana* [16 d'abril de 1374], 1, 10-12)

[12C] On, com **hajam entès dir** que d'aquest malefici són difamats En Martí Abat, Pere Abat e Domingo Abat, frares, vehins nostres, los quals se diu que són preses en aquexa vila e denunciats per aquesta raó [...]. (*Epistolari de la València Medieval* [25 de maig de 1375], 157, 13)

Això no vol dir que el canvi s'haja esdevingut en aquesta època, sinó que aquests són els primers exemples documentats que manifesten sense ambigüitat, en la selecció de tema que s'hi fa, que el nou sentit ja s'ha codificat. En aquests exemples, la naturalesa del tema (en [12A] uns crits: «Via fora»; en [12B] i [12C], l'infinitiu *dir*, que en l'època col·loca amb els verbs *sentir* i *oir* amb aquest mateix sentit) és incompatible amb el significat 'adquirir coneixement', atès que no expressa una informació, sinó un estímul perceptible auditivament (els crits, el fet de parlar).

També hem de destacar la diversa procedència geogràfica i tipològica de les obres (inclosa la correspondència privada) d'on han estat extrets els exemples, la qual cosa demostra que no és un canvi restringit a una determinada varietat de la llengua.

Un altre exemple, posterior, és:

[13] Què·t par de Emília Mèlia, muller de Cipiò Africà? Com son marit adulterà ab una cativa sua, en negun temps ho volgué descobrir, per ço que nol difamàs, ans de continent que aquell fon mort, ella li donà llibertat e marit. E deu-te recordar, ho hauràs bé **entès a dir**, com Mirilla, cavaller fort e virtuós, matà hun altre dins Sent Johan de Letran, e fon condemnat que morís en lo carçre, de fam. (Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch* [s. XV], 1124, 34)

demostrar davant lo senyor rey hó qualque altre jutge [...]» (*Pergamins, processos i cartes reials* [s. XIV], 149, 117).

També són bones mostres d'aquest nou significat de percepció auditiva els casos (testimoniats des del s. XIV) en què es focalitza la qualitat de la percepció atenent els condicionants físics, sovint el volum de l'emissió lingüística (vegeu-ne més casos en el punt 5):

[14A] Et con tots foren aplegats davant lo senyor rey, el testament se legí, axí alt que tuyt l'**enteseren**; et leixà sos marmessors l'archabisbe, et bisbes, e l'abat de Santes Creus et rics hòmens [...]. (Ramon Muntaner, *Crònica* [s. XIV], 306, 15)

[14B] —Yo prech Déu vos ajud, car, pregant per vostra vida, prech per la mia, de la qual sens vós me curaria fort poch—; dient aquestes paraules ab veu baxa que no les **entés** sinó Curial. (*Curial e Güelfa* [s. XV], 117, 7)

[14C] Tant lo preguà Tirant al vezcomte que fon forçat de tornar a la ciutat; e, al girar, dix baix, que Tirant no u hohí, mas Ypòlit ho **entés**: -Per mon Déu! No serà veritat que yo haja cura de dona ni de donzella que ·n lo món sia, sinó solament en fer venir los metges. (Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch* [s. XV], 919, 2)

Finalment, s'ha d'afegir que hem trobat un exemple que distorsiona la cronologia proposada per al procés. Contextualment sols és possible interpretar el verb *entendre* com a verb de percepció auditiva i són incompatibles els significats 'adquirir coneixement' i 'comprendre', tant per la situació que presenta el relat (en el qual no es pot veure l'emissor de les paraules, un dimoni, però sí que són audibles els mots que pronuncia), com per les característiques que presenta el discurs (un nom propi pronunciat reiteradament i usat amb funció apelativa: «Beneset, Beneset»):

[15] Mes lo demoni açò no pòc dissimular, e, no per sompni ne per vision ymaginativa, ans, manifestament, li aparia e cridava que gran força li era feta; los quals critz los frares oÿen, mes él veser no podien.

Al sant aparia molt negre, gitan foc per la boca e per los uyls, axí con si ·l volgués devorar; e cridava-li per son nom, entenén totz los monges, e deÿali: «Beneset, Beneset», e·l sant no li responia; e aytan tost él cridava: «Malaset e no Beneset, què às ab mi a fer? Per què ·m persegueys?» (*Diàlegs de sant Gregori* [s. XIII], 55, 22)

Aquest exemple procedeix dels *Diàlegs de sant Gregori*, text conservat en un manuscrit obra de Bernat d'Ollers, gironí, el qual acabà la tasca el 1340; ara bé, possiblement es tracte d'una còpia d'un manuscrit anterior, potser de la segona

meitat del s. XIII, d'acord amb els trets lingüístics –arcaïtzants– que presenta (Alegre i Urgell 2006, 21-23). El fet és, però, que Montserrat Alegre (21) apunta –per bé que no s'atreveix a donar-li suport– la hipòtesi que aquesta traducció catalana podria haver seguit un model occità i no el text llatí original (recordem que el verb *entendre* en occità ja havia desenvolupat el valor auditiu abans que el català; *Lexique Roman*, s.v. *tendre*, 17 “entendre”). La possibilitat que es tracte d'una interferència lingüística –bé perquè s'hi calque l'original occità, bé perquè adopte solucions pròpies de la *koiné* occitana– explicaria bé aquesta excepció i mantindria la coherència del conjunt.

V. El verb *entendre* i la percepció d'un estímul no lingüístic en català

És probable que el verb català *entendre* no arribés a expressar la percepció d'un estímul no lingüístic (estadi, aquest, que sí que s'assolí en francès, sard, occità o italià, com hem avançat en el punt 1), a excepció, és clar, de la variant algueresa de la llengua, pels motius exposats abans. En el nostre corpus no n'hem trobat cap exemple, sols en recull un el *DFaraldo* (s.v. *entendre*): «[...] e les companyes qui staven entorn d ell dehien que avien **entes un tro**, e los altres que l angel del cel qui avia parlat ab ell» (*Llibre de Gamaliel*, 8, VIII). L'acceptació sense reserves d'aquest exemple ens permetria concloure que, efectivament, el verb *entendre* arribà a ser sinònim d'*oir* en la llengua antiga, atès que no sols expressa la percepció del discurs lingüístic, sinó també d'un so no lingüístic (un *tro*, en aquest cas).

Ara bé, tenim motius per a dubtar de la genuïnitat d'aquest ús, i no sols perquè és l'únic exemple constatat, sinó també pel fet que tenim ben poca informació sobre l'obra: tradicionalment ha estat atribuïda al sant mercedari Pere Pasqual, però darrerament s'ha qüestionat aquesta atribució i la identitat mateixa del personatge (vegeu, en la bibliografia, l'article citat de Riera i Sans). La versió catalana més antiga de l'obra es conserva en un manuscrit del s. XV; a banda d'aquesta, Riera i Sans en testimonia una altra castellana derivada de la catalana, una occitana i una darrera francesa; un model francès o occità de la versió catalana podria explicar, com a interferència, aquest cas aïllat.

Tot i això, és cert que trobem indicis que podria haver-se iniciat una evolució semàntica del verb en aquesta direcció.

[16A] E veé, com la dita na Trials ho rasiave a la dita Cristòfola, que aquella se reïa tant que la pogeren dessanyir, però ella testimoni no hu poria **entendra clarament**, lo que deïen e de què·s raïen (*El cavaller i l'alcajota* [s. XV], 70, 4)

[16B] Per què lo duch [...] acostant-se al cavaller de les spases, dix-li: —Senyor cavaller, yo us prech que entre vós e aquesta gent no·s façan huy pus armes. Lavors Curial s'acostà al rey, qui **bé** no ho **havia entès**, e dix-li ço que lo duch deya; per què lo rey tantost s'apartà d'aquell loch. (*Curial e Güelfa* [s. XV], 196, 25)

[16C] No passà gran stona que un gentil home, tot desfregat, vench al rey, e li dix, en manera que hom del món **no ho entès**, com Curial ere aquí e li volia parlar sens ésser per algun altre conegut. (*Curial e Güelfa* [s. XV], 380, 34)

[16D] E Tirant, ab veu alta, dix, que los moros e los nafrats ho podien **bé entendre**: —O trists de vosaltres! Per què armes portau? ¡O gent trista e vil, e bé sou vituperats en aquesta jornada, que moriu com a desaventurats e la vostra fama serà menyscabada e exalçada en dolor e desventura! (Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch* [s. XV], 1202, 20)

En els exemples anteriors 'entendre' ja no codifica, sols, un assoliment, un canvi d'estat mental (adquirir una informació mitjançant l'oïda); tampoc no equival a *comprendre*: en l'exemple [16B] no hi ha un problema de 'comprensió', sinó de 'audició', com queda palès en el fet que Curial no fa una explicació de les paraules, sinó que les reporta: «dix-li ço que lo duch deya». El verb ara codifica una realització, és a dir, el procés de percepció auditiva que culmina en l'assoliment, en l'adquisició d'una nova informació, i és la qualitat d'aquesta percepció la que es valora.

En altres paraules: ja no es focalitza el canvi d'estat mental, sinó el procés que hi dóna lloc. La conseqüència d'aquest fet és que l'atenció se centra en aspectes que tenen a veure amb la dimensió física de la percepció auditiva i és, aquest, un primer pas que podria haver conduït a la percepció d'estímuls auditius no lingüístics.

Descomptat l'exemple que esmenta el *DFarando*, els casos més propers a la percepció auditiva d'estímuls no lingüístics que hem trobat en el nostre corpus són aquells en què *entendre* pren com a tema el substantiu «veu». Un primer exemple, fins a cert punt ambigu (*entendre* selecciona com a complement, allora, «paraules» i «veu»), és del *Tirant lo Blanch* (s. XVb; exemple [16A]); el segon és del *Llibre de les Grandeses de Tarragona* (s. XVIa; exemple [16A]):

[16A] La donzella [...] anà cuytadamant al lit e cridà ab veu baixa: –Levau, senyora, levau, que la mort vos és veyna! Lo trist de vostre marit toca a la porta e sab que ab deslealtat, en perjuhí de la sua pròspera persona, lo haveu indignament ofés.– [...] Ypòlit no **entengué** les paraules de la donzella sinó la veu. E per no ésser conegut, posà lo cap davall la roba. (Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch* [s. XV], 981, 13)

[16B] Edifficaven los theatros en loch ont la veu pogués pertot ab gran claresa spargir-se, de manera que aquells que eran los últims no manco poguessen **entèndrer** la veu que los primés y més props ó sentien. (*Libre de les Grandeses de Tarragona* [s. XVI], 213, 21)

Fixem-nos que ni en un cas ni en l'altre hi ha la possibilitat de descodificar el missatge que puga transmetre l'estímul, és a dir, la veu; en [16A] se'ns diu, explícitament, que el receptor no havia captat el missatge, sols la veu. Amb tot, no són més que contextos pont que podrien haver permès la reanàlisi del verb amb una interpretació sensorial. Val a dir que contextos idèntics a aquest són probablement els que permeteren que *sentir* fes el viatge contrari i passés de codificar la percepció sensorial en exclusiva a expressar també la recepció d'un missatge lingüístic (vegeu l'apartat 3 d'aquest mateix capítol).

VI. Les restes en català actual: la locució *tenir entès*

Tot i que en català actual, i amb l'excepció de l'alguerès, *entendre* fonamentalment codifica la percepció intel·lectual i no conserva el valor de percepció auditiva que, com hem constatat, arribà a conèixer la llengua antiga, conserva encara en un context concret el significat de 'adquirir coneixement' (i, doncs, pot funcionar com a marcador de discurs reportat). Ens referim a la locució verbal 'tenir entès', que recull el *DDL*C (s.v. *entendre*, «tenir entès»): [N1 LOC (que Vind2)], '[Algú] saber [una cosa] per haver-ne sentit parlar en general' i que, des de la perspectiva de l'evidencialitat, funciona com a marcador reportatiu de 3a mà (Miglio, 16, parla de la construcció paral·lela de l'espanyol).

Aquesta locució, constituïda pel semiauxiliar de perfet *tenir* (*DDL*C, s.v. *tenir*, 7a) i el participi d'*entendre*, sorgeix en català com a del significat 'adquirir coneixement'. El primer exemple que trobem és aquest, dels *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*:

[17] Don Pedro: Prou sap lo meu ventrell de això la veritat; ara dich-vos [...] que yo no trobe en la nació cathalana la meséria en lo donar de menjar que tot lo món publica, que cert, en totes les parts ahont só anat en Cattalunya, lo me han donat a mi ab gran abundància y lliberalitat per molt poch me han conegut. Y **tinch entès** que tenen ells assò per tan ordinari com lo respirar. (Cristòfor Despuig, *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* [s. XVI], 86, 19)

La saturació d'aquesta construcció degué esdevenir-se durant el segle XVI, com evidencia, d'una banda, que durant els s. XV i XVI trobem encara casos de l'estructura *tenir entès* en què el verb principal no pren el significat de 'adquirir coneixement', sinó el de 'comprendre':

[18] “Senyora vostra senyoria / volrà dir més?” / “Senyor, puix ho teniu compres, de més serà.” / “**Entès** ho **tinch**, senyora, ja; / mas, satisfent / al tan cortés rahanament / y ab tal estil, / que may semblant ni tan gentil / l'é hohit yo, / vos dich, senyores, qu'és rahó / siau servides / ab los treballs, béns, y ab les vides, / y ab quant hi ha. (Jaume Gassull, *Lo somni de Johan Johan* [s. XVb], 0, 954)

I, d'altra banda, la caiguda brusca de la presència d'aquest significat amb el verb *entendre* durant el s. XVI ens fa pensar que el procés no podria haver-se produït molt més temps després.

En la llengua actual s'ha especialitzat amb un valor de rumor o, en general, d'informació obtinguda d'una font (emissor) indefinida, tret aquest en què divergeix de 'entendre', que, com hem vist, admet que s'introduísca l'emissor com a adjunt, mitjançant un SPrep introduït per *per*. Durant el s. XVI encara no s'ha especialitzat en aquest ús, com queda palès en els exemples ([19A] i [19B]): en [19A] 'de hòmens pràctics' és l'adjunt que explicita els emissors, la font de la informació; en [19B], inferim contextualment que l'interlocutor al qual s'adreça l'emissor és qui l'ha fornit de nous coneixements.

[19A] És conivent dita ciutat de Tarragona per a armadas y u serie molt més si Sa Majestat, que té lo poder, volie manar netejar y tràurer la terra del dit port fabricat per los mateyxos sclaus de ses galeras. Que al que jo'n **tinch entès de hòmens pràctics**, se faria ab manco de ·sinquanta_mil· escuts [...]. (*Llibre de les Grandeses de Tarragona* [s. XVI], 227, 8)

[19B] Y teniu donades auctoritats de tot assò que, cert, me han dexat satisfet y finalment **tinch enteses** moltes coses de aquest Principat que yo may avia ohides, ab què de veritat hé folgat en tot estrem. (Cristòfor Despuig, *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* [s. XVI], 179, 7)

En espanyol existeix, paral·lelament, la perífrasi *tener entendido* (*DCuervo*, s.v. *entender*, 5): «cuyo significado es también pensar, creer, etc., y rige una oración completiva de indicativo»; tenint en compte aquesta circumstància, la influència de la llengua veïna podria haver ajudat al desenvolupament d'aquesta construcció en català, per bé que això no nega la genuïnitat de la locució en català. Els exemples anteriors mostren estadis intermedis d'evolució que ens permeten concloure que no es tracta d'un calc de l'espanyol.

Conclusions

Són diverses les evolucions del llatí INTENDĒRE que han desenvolupat un valor de percepció auditiva en general i, doncs, que poden constituir construccions evidencials reportatives i de percepció sensorial, segons la natura de l'estímul percebut. El cas més conegut és el del francès *entendre*, però també ocorre en occità o en sard. El català, al seu torn, també arribà a conèixer, en la llengua antiga, una evolució auditiva del verb *entendre*, tardana i restringida a la percepció d'estímuls lingüístics. Aquestes circumstàncies ens han permès reconstruir quin podria haver estat el procés de canvi lingüístic que donà lloc al valor auditiu del verb *entendre* en català i que es podria generalitzar, potser, a la resta d'evolucions romàniques.

Amb les dades de què disposem, hem qüestionat l'adequació per al cas català de les dues hipòtesis plantejades sobre la qüestió: aquella que fa procedir el significat 'oir' del nucli 'idea de tensió', però també la que proposa una evolució directa des de la 'idea d'intel·lecció'. D'acord amb la nostra proposta, el pas del nucli 'idea d'intel·lecció' al significat 'oir' podria haver estat possible amb dues passes intermèdies, ja que constatem en català que deriva clarament d'un nucli semàntic que hem agrupat sota l'etiqueta 'adquirir coneixement'; al seu torn, aquest significat podria haver derivat de significats amb caràcter estatiu de la 'idea d'intel·lecció': 'tenir coneixement' i 'opinar', en què es dona l'ambigüïtat necessària perquè s'inferisca que la font de l'enunciat és algú altre (és un discurs reportat) i no inferencial. Aquest canvi és anterior a la fase literària de les llengües romàniques, potser es desenvolupà en llatí medieval.

El que ens interessa, però, és que el nou nucli 'adquirir coneixement' (que trobem en català ja al s. XIII) té un valor genèric de 'adquisició de coneixement', d'assumpció d'una informació externa i no personal (per tant,

des d'una perspectiva evidencial, marcador de discurs reportat), sense que se'ns especifique el mitjà. D'aquesta manera, en català antic el verb *entendre* sols és parcialment sinònim de *sentir* o *oir*: sols coincideixen en la codificació de la percepció d'un discurs lingüístic –i, quan es realitza com a evidencial, funcionant com a marcador de l'evidencialitat reportativa. La freqüència de contextos pont en què el receptor infereix que la font de la informació és auditiva permet el sorgiment del significat 'oir [un estímul lingüístic]' durant la segona meitat del s. XIV. Sols en textos molt tardans (s. XV i XVI) podem trobar algun exemple en què el verb feia de transició cap a l'expressió de la percepció auditiva de caràcter no lingüístic. La tendència descrita és, doncs:

'adquirir coneixement' (s. XIIIa) > 'oir [un estímul lingüístic]' (s. XIVb) > *'oir'
 (s. XVb-XVI)

I, si bé és cert que en català actual el verb *entendre* ha perdut tant el significat 'oir' com, en general, el nucli 'adquirir coneixement', hem testimoniats una locució amb valor d'evidencialitat reportativa de 3a mà des del s. XVI: *tenir entès*.

Obres citades

- ALEGRE I URGELL, M. ed. *Diàlegs de sant Gregori*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- ANTOLÍ, J. M. "Recursos léxicos en la expresión de la evidencialidad: el verbo catalán *veure* en los *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*". *Revista Internacional d'Humanitats*, 31 (2014).
- CIGCA = MARTINES, J. i V. Martines dirs. "Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Antic." En *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis [CIMTAC]*. Alacant: ISIC-IVITRA.
- CORNILLIE, B. *Evidentiality and Epistemic Modality in Spanish (Semi-) Auxiliaries*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2007.
- D'Alguerès* = *Diccionari d'alguerès*. <http://www.alguerès.net/contactes.aspx>
- DCantalausa* = CANTALAUSA, J. de. *Diccionari general occitan*. Rodez: Edicions Cultura d'Oc, 2003.
- DCECH* = COROMINES, J. i J. A. Pascual. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 1982-1991.
- DCuervo* = INSTITUTO CARO Y CUERVO. *Diccionario de construcción y régimen de la lengua castellana*. Barcelona: Herder Editorial, 1998.

Antonio CORTIJO, Vicent MARTINES & Vicent ESCARTÍ (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 1 (2015/1)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2015/ISSN 1676-5818

- DCVB = ALCOVER, A. M. & F. de B. Moll. *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca: Moll, 1985.
- DDLCC = RAFEL, J. dir. *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*. Barcelona: Institut Estudis Catalans. <http://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp>
- DDuCange = DU CANGE, C. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. París, 1883-1887. <http://ducange.enc.sorbonne.fr/doc/dia/>.
- DECat = COROMINES, J. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes/La Caixa, 1995.
- DÉCT = LFA/UNIVERSITÉ D'OTTAWA & ATILF/UNIVERSITÉ DE LORRAINE, *Dictionnaire Électronique de Chrétien de Troyes*. <http://www.atilf.fr/dect/>
- DEWagner = Wagner M. L. *Dizionario Etimologico Sardo*. Heidelberg: Carl Winter, 1969.
- DFarauto = FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Ll. *Vocabulari de la Llengua Catalana Medieval de Lluís Farauto de Saint-Germain*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <http://www.iec.cat/farauto/default.asp#top>.
- DGodefroy = GODEFROY, F. *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*. París, 1880-1902.
- DGRobert = REY, A. i J. Rey-Debove. *Le grand Robert de la langue française*. París: Le Robert, 1986.
- DLsarda = Carboni, M. coord. *Ditzionariu de sa limba sarda*. Cagliari: Edizioni Condaghes, 2000-2015. <http://www.ditzionariu.org>
- DMF = *Dictionnaire du Moyen Français*. ATILF/CNRS/Université de Lorraine, 2010. <http://www.atilf.fr/dmf>.
- DMichaelis = *Moderno Dicionário da Língua Portuguesa*. São Paulo: Melhoramentos, 1998. <http://michaelis.uol.com.br/moderno/portugues/index.php>
- DNiermeyer = NIERMEYER, J. F. *Mediae latinitati lexicon minus*. Leiden: E. J. Brill, 1976.
- DPiemontese = Santalbino, V. di. *Dizionario Piemontese-Italiano*. Torí: Società l'Unione Tipografico Editore, 1859.
- DShort&Lewis = LEWIS, C. T. i C. Short. *A Latin Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 1879.
- Endize = NAGORE, F. dir. *Endize de bocables de l'aragonés*. Hosca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1999.
- GDIU = DE MAURO, Tullio. *Grande dizionario italiano dell'uso*, Torino: UTET, 2008.
- Lexique Roman = RAYNOUARD, F. J. M. *Lexique roman: ou, Dictionnaire de la langue des troubadours*. París: Chez Silvestre, 1842.
- Martines, J. "Diacronia i neologia: canvi semàntic, subjectivació i representació del pensament. El català esmar, des de 'taxar' fins a 'inferir' i 'imaginar' i més enllà." *Caplletra* (en premsa).
- Martines, J. "El verb *estimar* i l'amor hereós i Joan Roís de Corella. Un acostament segons la pragmàtica diacrònica". *Afers*, 76 (2013): 717-739.
- MIGLIO, V. G. "Online databases and language change: the case of Spanish *dizque*". En S. Th. Gries, S. Wulff i M. Davies, *Language and Computers, Corpus-linguistic applications Current studies, new directions*. Amsterdam/Nova York: Rodopi, 2010. 7-28.

Antonio CORTIJO, Vicent MARTINES & Vicent ESCARTÍ (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 1 (2015/1)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2015/ISSN 1676-5818

- PÉREZ SALDANYA, M. “Les relacions temporals i aspectuals.” En J. Solà, M. R. Lloret, J. Mascaró i M. Pérez-Saldanya eds. *Gramàtica del català contemporani*. Barcelona: Empúries, 2002. 2571-2664.
- Picoche, J. “Ouir, entendre, comprendre: une vue psychomécanique sur le renouvellement du lexique”. En H. Andersen i E. F. K. Koerner eds. *Historical Linguistics, 1987*. Amsterdam: John Benjamins, 1990. 375-386.
- REW = MEYER-LÜBKE, W. *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter, 1911-1920.
- RIERA I SANS, J. “LA INVENCIO LITERÀRIA DE SANT PERE PASQUAL”. *CAPLLETRA: REVISTA INTERNACIONAL DE FILOLOGIA*, 1 (1986): 45-60.
- SQUARTINI, M. “The internal structure of evidentiality in romance”. *Studies in Language*, 25 (2001): 297-334.
- SQUARTINI, M. “Lexical vs. grammatical evidentiality in French and Italian”. *Linguistics*, 46-5 (2008): 917-947.
- TLFI = *Trésor de la Langue Française informatisé*. Paris: CNRS Éditions, 2004.
<http://atilf.atilf.fr>
- TRAUGOTT, E. C. “Revisiting subjectification and intersubjectification.” En K. Davidse, L. Vandelanotte i H. Cuyckens eds. *Subjectification, Intersubjectification and Grammaticalization*. Berlín/Nova York: De Gruyter Mouton, 2010. 29-70.
- TRAUGOTT, E. C. “Pragmatics and language change.” En K. Allan i K. Jaszczolt eds. *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 549-565.
- TRAUGOTT, E. i G. Trousdale. *Constructionalization and Constructional Changes*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- V*Crusca* = ACCADEMIA DELLA CRUSCA. *Vocabolario degli Accademici della Crusca. Edizione elettronica*. http://vocabolario.sns.it/html/s_index2.html
- V*Napolitano* = *Vocabolario Napoletano-Italiano*. Nàpols: Arturo Berisio Editore, 1966.
- V*Treccani* = ISTITUTO DELL'ENCICLOPEDIA ITALIANA. *Vocabolario Treccani*.
<http://www.treccani.it/vocabolario/>
- Willett, T. “A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality”. *Studies in Language*, 12-1 (1988): 51-97.